

UDK 81'23
81'373.612.2
Izvorni znanstveni članak
Primljen 10.10. 2009.
Prihvaćen za tisak 18.11. 2009.

Darko Matovac

Goran Tanacković Faletar

Filozofski fakultet

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera

Osijek

TCM i CIT – dvije suprotstavljene teorije ili krajnje točke istoga procesa?

Ovaj članak bavi se prirodom odnosa teorije konceptualne metafore i teorije konceptualne integracije, dviju naizgled konkurentskih teorija nastalih u okvirima kognitivne lingvistike. Pritom se pokušava razjasniti radi li se ovdje zaista o dvama suprotstavljenim i međusobno isključivim pristupima jezičnim i kognitivnim fenomenima ili pak o teorijama koje se jedna na drugu logično nadovezuju. Ukoliko se pokaže da bi bilo bolje govoriti o tim dvjema teorijama kao o krajnjim točkama jedinstvenoga procesa i dvama licima iste konceptualne stvarnosti, ovaj rad pozabavit će se ujedno i prirodom njihova odnosa, kao i pokušajem definiranja uvjeta pod kojima jednu od navedenih teorija možemo smatrati primjerenijim i poželjnijim modelom opisa u odnosu na drugu.

Ključne riječi: teorija konceptualne metafore; teorija konceptualne integracije; jezična uporaba; stabilizacija značenja; konvencionalni metaforički izrazi.

1. TCM i CIT: kratka povijest nastanka, temeljne postavke i ključne razlike

Teorija konceptualne metafore (TCM) i teorija konceptualne integracije (CIT) često se, barem kada je riječ o analizi dijela figurativnih iskaza na koji su primjenjive obje teorije, smatraju dvjema međusobno suprotstavljenim strategijama opisa jezičnih činjenica. U metodološkim okvirima koje postavlja CIT, koncep-

tualna metafora shvaća se kao jedan tip konceptualne integracije. S druge pak strane teorija konceptualne integracije može svoj postanak zahvaliti upravo teoriji konceptualne metafore i njezinim temeljnim postavkama.

Teorija konceptualne integracije razvila se tijekom posljednjih petnaestak godina, uglavnom u radovima Gillesa Fauconniera i Marka Turnera (Fauconnier i Turner 1996, 1998, 1999, 2002; Turner i Fauconnier 1995, 2000). Međutim pretpostavke za njezin nastanak stvorene su petnaestak godina ranije, unutar teorije konceptualne metafore (Lakoff i Johnson 1980; Lakoff 1987) koja je navela Fauconniera i Turnera na zauzimanje bitno drukčijega gledišta u proučavanju dinamike kognitivnih procesa. Naime teorija konceptualne metafore podrazumijeva standardan *dvodomenski* pristup u interpretaciji figurativnih iskaza. Navedena teorija bavi se uglavnom *konvencionalnim* metaforičkim izričajima koji su široko rasprostranjeni među pripadnicima određene kulture¹ i motivirani zajedničkom konceptualnom metaforom.

Jedan je od klasičnih primjera funkcioniranja dvodomenskoga modela konceptualne metafore opis konceptualizacije bijesa posredstvom konceptualne metafore BIJES JE VRUĆINA. Ta je metafora izrazito plodna u brojnim jezicima i kulturama te su joj stoga posvećeni brojni radovi (Kövecses 1986; Lakoff 1987; Lakoff i Kövecses, 1987). Bijes kao emocija u ljudskom konceptualnom sustavu predstavlja apstraktnu domenu koja izmiče mogućnostima „izravne“ predodžbe. Stoga se on vrlo često konceptualizira putem posrednika – konkretnije i fizičkom iskustvu bliže domene vrućine, čiji se pojedini elementi povezuju s elementima bijesa po principu analogije, tj. međusobne sličnosti pojedinačnih elemenata dvaju scenarija. Na primjeru konceptualne metafore BIJES JE VRUĆINA i njoj pripadajuće podmetafore BIJES JE VRUĆA TEKUĆINA U ZATVORENOJ POSUDI mogu se objasniti brojni konvencionalni metaforički iskazi (primjerice *kipjela je od bijesa, dizali su mu tlak, eksplodirat ću, pušilo mu se iz ušiju* i sl.), uz stalni naglasak na poveznicama između konkretne domene izvora i apstraktne domene cilja, tj. između scenarija vruće tekućine u zatvorenoj posudi i scenarija bijesne osobe. Konceptualna metafora služi nam dakle poput svojevrsne „proteze“, priručnoga mentalnoga alata kojim se koristimo kada neki izvanjezični fenomen ne možemo pojmiti jednostavnim i izravnim načinima uvida u stvarnost.

Teorija konceptualne metafore usredotočena je, kako vidimo, na mentalnu prezentaciju iskustava koja su konceptualno teže dostupna putem konvencionalnih iskaza motiviranih određenom konceptualnom metaforom. Iz toga proizlazi i prva zamjerka koja je upućena na njezinu adresu, a tiče se činjenice da ta teorija

¹ O međusobnoj uvjetovanosti konceptualne metafore i kulturnoga konteksta vidi u Kövecses (2005, 2006).

ne uspijeva objasniti velik broj figurativnih iskaza koji nisu motivirani konceptualnim metaforama. Primjer su takvih slučajeva rečenice *Ovaj je kirurg pravi mesar* ili *Novi rekorder prestigao je svoga davnog prethodnika za dvije stotinke sekunde u samoj završnici utrke*, a slične su naravi i poznati primjeri protučinjeničnih iskaza poput uvodnih stihova pjesme *If i were a carpenter (and you were a lady...)* Johnnija Casha. Ti su primjeri figurativne naravi, ali ih ne možemo objasniti nijednom postojećom konceptualnom metaforom, tj. ne uklapaju se u standardni dvodomenski model kojim se služi TCM. Tim modelom ne može se rasvijetliti složenost i dinamika kognitivnih procesa zastupljenih tijekom složenih misaonih operacija koje pokreće interpretacija iskaza navedenoga tipa.

Upravo takvi nedostaci glavni su razlog nastanka i razvoja višeprostornoga modela teorije konceptualne integracije koja, kako smo već napomenuli, tijekom posljednjih petnaestak godina doživljava velik zamah. Njome je stvoren novi okvir za analiziranje analogije, interpretaciju protučinjeničnih iskaza i drugih jezičnih i kognitivnih fenomena, pa je uskoro došlo i do oštre konkurencije između novonastale teorije i teorije konceptualne metafore, budući da pobornici teorije konceptualne integracije često smatraju kako višeprostorni model kojim se u svome opisu služe ima veću objasnidbenu moć te kao takav može obuhvatiti i konceptualnu metaforu kao jedan od svojih podtipova.

Mišljenje je autora ovoga rada da te dvije teorije nisu suprotstavljene niti se međusobno isključuju. One, dapače, nisu niti međusobno nespojive. Smatramo da ih zapravo možemo i trebamo promatrati kao početnu i završnu točku istoga procesa, u kojemu ključnu ulogu ima učenje kroz kontinuiranu uporabu istih iskaza u određenom kulturološkom kontekstu. Takvo učenje postupno vodi prema stabilizaciji metaforičkih značenja, a upravo ćemo to pokušati dokazati u drugome dijelu ovoga rada. No prije toga nužno je posvetiti ponešto prostora ključnim razlikama koje se mogu uočiti usporedbom dviju teorija.

Teorija konceptualne integracije nužno uvažava i preuzima rezultate do kojih je u istraživanju došla teorija konceptualne metafore, ne osporavajući njezin udio u dinamici kognitivnih procesa na koju je primarno usmjerila svoje proučavanje. Prva, a ujedno i ključna razlika između dviju teorija tiče se dakle broja mentalnih prostora koji se unutar dvaju modela pretpostavljaju. Teorija konceptualne metafore tako barata dvama prostorima, koji se u okviru te teorije nazivaju *domenom izvora i cilja*, a između njih postoje *izravne poveznice* koje se uspostavljaju prema načelu analogije, tj. sličnosti između elemenata koji ih čine i odnosa u kojima se ti elementi nalaze. U suprotnosti prema dvodomenskom mo-

delu teorije konceptualne metafore, Fauconnier i Turner uspostavljaju tzv. **više-prostorni model** prikazan na slici 1, koji u prototipnim primjerima² uključuje:

- ulazni prostor 1 i 2 koji su srodni domeni izvora i cilja konceptualne metafore
- generički prostor koji sadrži elemente zajedničke dvama ulaznim prostorima i predstavlja njihovu neizravnu poveznicu
- projekcijski prostor³ (engl. *blend*) koji je ključan za interpretaciju iskaza jer se u njemu pojavljuje potpuno nov scenarij, sastavljen od poznatih elemenata iz dvaju ulaznih prostora.

Vidimo kako se teorija konceptualne integracije služi pojmom **mentalnih prostora**, za razliku od **domena** koje pripadaju teoriji konceptualne metafore. Upravo se time stavlja naglasak na tijek i dinamiku kognitivnih procesa umjesto pukoga prikaza njihovih rezultata, budući da se mentalni prostori definiraju kao mali konceptualni paketi koji nastaju za vrijeme mišljenja i govorenja sa svrhom lokalnoga razumijevanja i djelovanja, a međusobno su povezani i mogu se mijenjati širenjem mišljenja i diskursa (Fauconnier i Turner 2002).

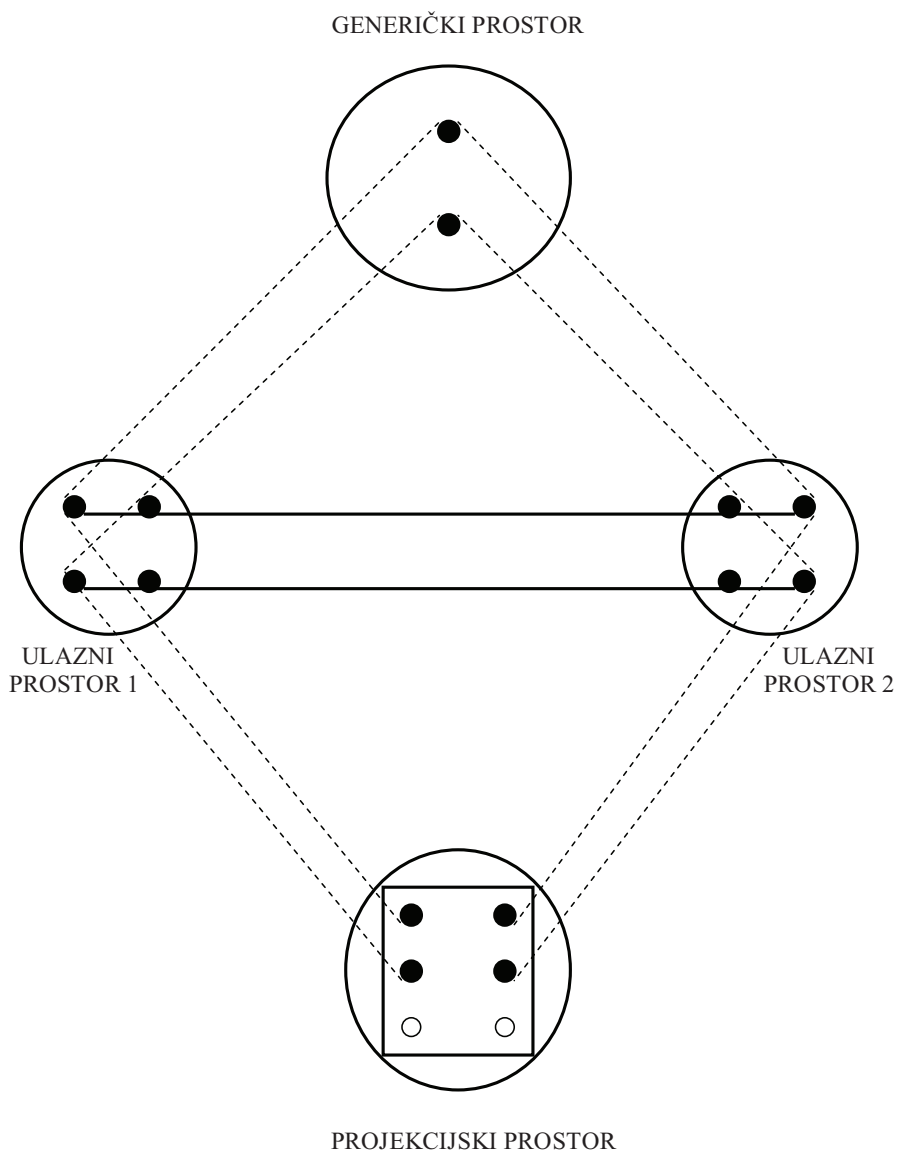
Kako bismo dodatno pojasnili logiku procesa konceptualne integracije, poslužit ćemo se slikovitim izvanjezičnim primjerom pomoću kojega Fauconnier i Turner (2002) objašnjavaju njezin prototipni model. To je poznata zagonetka o budističkom redovniku koji se jednoga dana u zoru zaputio iz podnožja prema vrhu brda, gdje je dospio pred kraj istoga dana. Nekoliko dana proveo je u meditaciji na vrhu brda, a potom se jednog dana, također u svitanje, zaputio nazad. Na kraju se postavlja sljedeće pitanje: postoji li točka na kojoj se, hodajući uzbrdo i nizbrdo, redovnik našao u identičnim trenucima tijekom dvaju različitih dana putovanja?

Način rješavanja ove zagonetke vrlo slikovito predočava proces konceptualne integracije. Naime ako u traženju odgovora redovnikov uspon odvojimo od njegova silaska, pokušavajući na planinskoj stazi odrediti točku na koju je stupio u identičnim vremenskim odsječcima tijekom dvaju različitih dana, naići ćemo na nerješive poteškoće. Međutim ako dva odvojena putovanja iste osobe zamislimo kao istovremena putovanja dviju osoba, jedne koja se uspinje na brdo i druge

² U ovome radu nećemo se baviti modelima konceptualne integracije koji uključuju tri i više ulaznih prostora ili umnožene projekcijske prostore, već ćemo se zadržati na prikazu funkcioniranja njezinoga temeljnog modela.

³ Ovaj mentalni prostor posjeduje vlastitu logiku, dinamičan je i otvoren prema različitim mogućnostima interpretacije, uvjetovanim znanjem, iskustvima, maštom i sposobnostima predočavanja pojedinca (Fauconnier i Turner 2002).

koja s njega silazi, lako ćemo locirati točku njihova susreta na zajedničkoj stazi. Ovakvo rješenje omogućava nam upravo misaoni proces nazvan konceptualnom integracijom.

Slika 1. Temeljni model konceptualne integracije (Fauconnier i Turner 2002: 46)

Pokušajmo sada na upravo opisanom primjeru pojasniti temeljni model konceptualne integracije koji smo prikazali na slici 1. Za rješavanje zagonetke potrebno je najprije uspostaviti dva ulazna prostora. U prvome se nalazi redovnik koji putuje od podnožja prema vrhu brda i razdoblje od zore do sumraka koje mu je za taj put bilo potrebno. Drugi ulazni prostor uključuje redovnika koji putuje od vrha prema podnožju brda te vrijeme od zore do sumraka posljednjega dana. Generički prostor okuplja i ovjerava njihove sličnosti: osobu koja se kreće u nekom (ovdje neodređenom) smjeru, put koji spaja podnožje i vrh brda te razdoblje od zore do sumraka nekog neodređenog dana. Ipak rješenje našega pitanja ne nalazimo niti u jednom od triju opisanih mentalnih prostora. Ono se ostvaruje u četvrtome, projekcijskom prostoru. Tu dva vremenski odvojena putovanja iste osobe u suprotnim smjerovima postaju istovremena putovanja dviju osoba koje se brdskom stazom kreću jedna ususret drugoj. Tek unutar takvoga scenarija može se, kao rezultat kretanja u suprotnim smjerovima, pojaviti i tražena točka njihova susreta. Nakon što smo ju locirali unutar projekcijskoga prostora, ona se projicira nazad u ulazne prostore kao novina koju nam je omogućio proces konceptualne integracije i odgovor na postavljeno pitanje.

Već sada možemo izvesti i neke općenite zaključke o prirodi toga procesa. Kao što smo vidjeli, sva četiri mentalna prostora temeljnoga modela međusobno su povezana. U ovom slučaju poveznicu čini identitet odnosno istovjetnost redovnika i njegova puta u dvama ulaznim prostorima. Te su sličnosti ovjerene u generičkom prostoru, ali novina koja donosi rješenje nalazi se u projekcijskom prostoru. U tom mentalnom prostoru, ključnom za rješavanje ovoga zadatka, neki prvotno odijeljeni entiteti postaju istovjetni (dva različita dana postala su jedan dan, a dva puta postala su isti put), dok se s drugima događa obrnuto (isti redovnik, koji u ulaznim prostorima putuje uzbrdo i nizbrdo, projiciran je u projekcijskom prostoru u vidu dviju osoba koje putuju u suprotnim smjerovima).

Teorija konceptualne integracije, kao što je već navedeno, pruža plodnu podlogu i za interpretaciju protučinjeničnoga sadržaja uvjetnih rečenica. U uvodu navedeni stihovi pjesme J. Casha pripadaju upravo toj skupini,⁴ a nemogućnost objašnjavanja takvih i sličnih iskaza pomoću standardnoga dvodomenskoga modela teorije konceptualne metafore bila je, kao što smo već napomenuli, pobornicima teorije konceptualne integracije jedan od glavnih argumenata za tvrdnju kako CIT ima veću objasnidbenu moć, pa stoga može obuhvatiti i metaforičke i nemetaforičke iskaze kao svoje pojedinačne realizacije. Stoga je za ovaj rad ključno sljedeće pitanje: može li se zaista smatrati da postojanje teorije konceptualne integracije kao širega modela opisa neutralizira potrebu za dvodomen-

⁴ Analizu toga i drugih primjera protučinjeničnih uvjetnih rečenica u svjetlu teorije konceptualne integracije vidi u Belaj i Tanacković Faletar (2006).

skim modelom u analizi metaforičkih iskaza? Stav je autora da se dvije navedene teorije, prije svega, bave različitim aspektima jezičnih i kognitivnih fenomena koje proučavaju, pa bi stoga njihovo svođenje na zajednički nazivnik predstavljalo štetno pojednostavljivanje i lako bi istraživače moglo navesti na ishitrene zaključke. Također smatramo i da se dvije navedene teorije mogu i trebaju promatrati kao dva pola iste konceptualne stvarnosti, tj. krajnje točke istoga kontinuuma – procesa učenja, usustavljivanja i stabilizacije značenja kroz stalnu uporabu.

2. Tipovi mreža konceptualne integracije

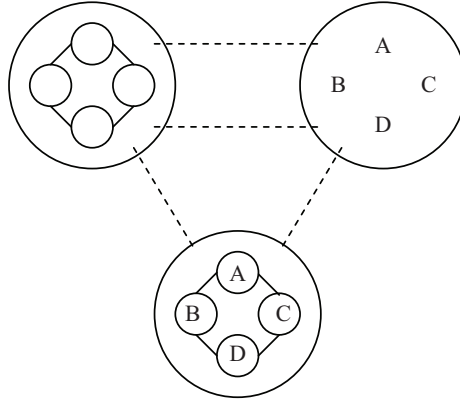
Prema načinima nastanka projekcijskoga prostora Z. Kövecses (2006) razlikuje četiri temeljna tipa mreža konceptualne integracije.

Along the gradient of “blend-production” there are certain locations where we find characteristically different ways of blending that we can think of as the prototypes of conceptual integration. We can single out four such locations along the continuum: simplex networks, mirror networks, single-scope networks, and double-scope networks. These four different types of network represent increasingly complex systems of cognitive operations with which blends are created (Kövecses 2006: 276).

Za ilustraciju *jednostavnih mreža*⁵ kao prvoga, najjednostavnijega tipa konceptualne integracije, koji je shematski prikazan na slici 2, mogu nam poslužiti nazivi za članove obitelji, tj. njihova uporaba u nekom konkretnom kontekstu. Kod toga tipa konceptualne integracije najteže je primijetiti postojanje različitih mentalnih prostora i osvijestiti proces njihova povezivanja. Leksemi kao što su *otac, majka, sin, kći* itd. raspoređeni su u mreži obiteljskih odnosa. Koncept obitelji čini dakle podlogu koja je nužna za njihovo razumijevanje. Obiteljski odnosi nalaze se stoga u prvom ulaznom prostoru, a leksemi *otac, majka, sin, kći* itd. u mreži obiteljskih odnosa predstavljaju shematična čvorišta koja se prema potrebi popunjavaju konkretnim sadržajima. Konkretni pojedinci koji mogu popuniti mjesta u shematičnom sustavu obiteljskih odnosa (npr. Ivan, Marija, Marko itd.) nalaze se kao nestrukturirana skupina u drugom ulaznom prostoru. Mreža konceptualne integracije ovdje se dakle temelji na uspostavi strukturiranoga ulaznoga prostora obiteljskih odnosa i nestrukturiranoga ulaznoga prostora koji čine konkretni pojedinci. Generički prostor apstrahira sličnosti dvaju ulaznih prostora (u oba prostora radi se o ljudima koji mogu biti muškoga ili ženskoga spo-

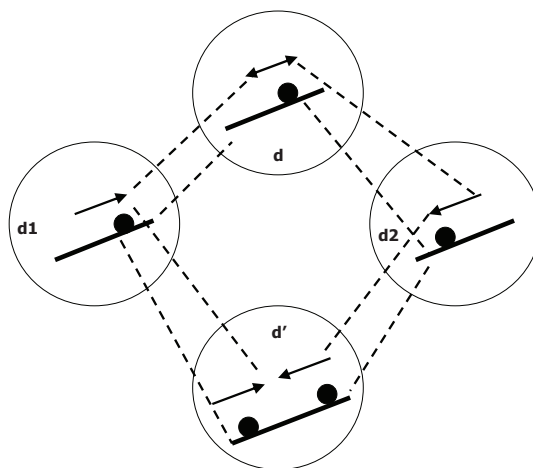
⁵ U ovome smo radu engleske nazive *simplex networks, mirror networks, single-scope networks* i *double/multiple-scope networks* Z. Kövecsesa preveli kao *jednostavne mreže, zrcalne mreže, jednookvirne mreže* i *dvoookvirne/višeokvirne mreže*.

la), a u projekcijskom prostoru dolazi pak do konceptualne integracije elemenata dvaju ulaznih prostora: *Ivan je Markov otac, Marija je Markova majka, Marko je Marijin sin* itd.

Slika 2. Jednostavne mreže sa strukturiranim odnosima u prvom ulaznom prostoru i nestrukturiranom skupinom entiteta u drugom ulaznom prostoru

Za ilustraciju *zrcalnih mreža* kao drugoga tipa mreža konceptualne integracije, koji je shematski prikazan na slici 3, može nam poslužiti primjer budističkoga redovnika kojim smo se poslužili pri objašnjavanju temeljnoga modela konceptualne integracije u uvodu. Ovdje je na prvi pogled jasno da postoje dva ulazna prostora: u jednome je scenarij putovanja iz podnožja prema vrhu, a u drugome scenarij povratka s vrha brda u podnožje. Oni su strukturirani na isti način, a razlikuju se po tome što redovnik u prvom ulaznom prostoru putuje uzbrdo, a u drugome nizbrdo, kao i po činjenici da su dani njihova putovanja različiti. Treći je prostor generički prostor. On sadrži informacije koje su zajedničke dvama ulaznim prostorima. Tu je pojedinac koji se kreće, put od podnožja do vrha brda te neodređeni smjer kretanja i vrijeme putovanja. Naravno, tu je i projekcijski prostor u kojemu dva redovnika hodaju jedan ususret drugomu tijekom istoga dana. Taj novi okvir proizlazi iz strukture okvira dvaju ulaznih prostora, u kojima se brdskom stazom u različitim smjerovima kreće samo jedna osoba. Točka i vrijeme njihova susreta na zajedničkoj stazi potom se projiciraju nazad u ulazne prostore kao novina, tj. rješenje postavljene zagonetke.

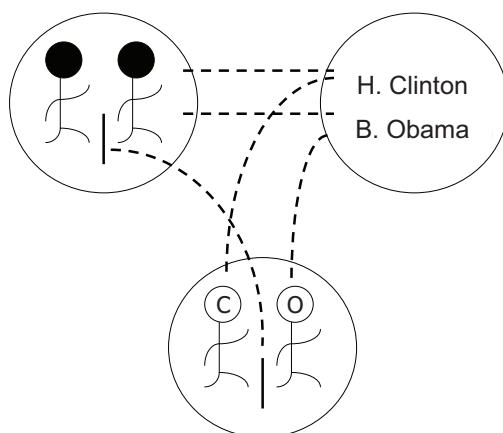
Slika 3. Zrcalna mreža: zagonetka budističkoga redovnika

Za ovaj su pak rad druga dva tipa mreža, budući da je konceptualna integracija u njima metaforički omogućena, puno zanimljivija od dosad opisanih jednostavnih i zrcalnih mreža.

As we have seen so far in the section, the previous two types of conceptual integration—simplex networks and mirror networks—are not metaphor-based conceptual integrative processes. But the kind of conceptual blending I am about to discuss here involves, on this view, many of the standard examples of conceptual metaphor. In the theory of conceptual integration, conceptual metaphor is one kind of conceptual integration. (Kövecses 2006: 280)

Kao primjer *jednookvirne mreže*, trećega tipa mreža konceptualne integracije (slika 4), može nam poslužiti metaforički iskaz *Obama dobiva utrku* koji se u medijima često pojavljivao potkraj nadmetanja za predsjedničku kandidaturu između sadašnjega američkog predsjednika Baracka Obame i njegove demokratske protukandidatkinje Hillary Clinton. Termin *jednookvirna mreža* temelji se na činjenici da takve mreže konceptualne integracije posjeduju projekcijski prostor čija je struktura u cijelosti izvedena iz strukturnoga okvira jednoga ulaznoga prostora. Dva ulazna prostora odgovaraju domenama izvora i cilja sa „standardnoga“ gledišta teorije konceptualne metafore, a strukturni okvir ulaznoga prostora koji odgovara domeni izvora preslikava se u projekcijski prostor. Rečenica *Obama dobiva utrku* utemeljena je na metafori IZBORI SU UTRKA. Taj metaforički iskaz može se promatrati kao primjer konceptualne integracije na sljedeći način: struktura domene izvora (scenarija utrke) preslikava se na projekcijski prostor, a shematične uloge trkača u tom scenariju popunjavaju se u njemu konkretnim po-

jedincima iz domene cilja (Barack Obama i Hillary Clinton). Tako dobivamo projekcijski prostor koji i jest i nije nov s obzirom na strukturu ulaznih prostora. Njegova novina sastoji se u popunjavanju scenarija utrke iz domene izvora konkretnim pojedincima iz domene cilja, ali odnosi u projekcijskom prostoru mogu se svesti na strukturni okvir jednoga ulaznoga prostora, tj. izvorne domene. Držimo stoga da je termin *jednookvirna mreža* primjeren prijevod engleskoga termina *single-scope network*.

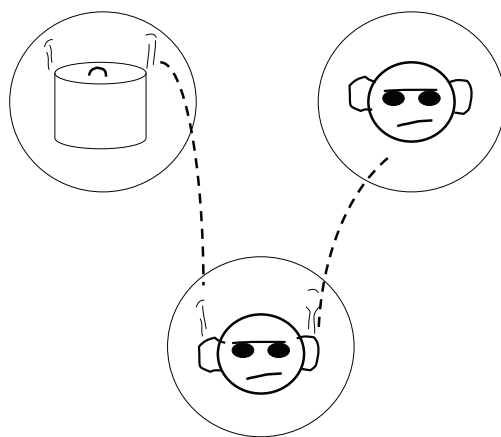

Slika 4. Prikaz funkcioniranja jednookvirne mreže na primjeru *Obama dobiva utrku*

Dvookvirne/višeokvirne mreže predstavljaju četvrti tip mreža konceptualne integracije, a jedan primjer dvookvirne mreže prikazan je na slici 5. Kod dvookvirnih mreža oba su ulazna prostora važna za strukturiranje odnosa u projekcijskom prostoru. Pojedini dijelovi strukture ulaznih prostora 1 i 2 preslikavaju se u projekcijski prostor tvoreći u njemu novi strukturni okvir koji se ne može svesti niti na jedan od polazišnih okvira u ulaznim prostorima. To možemo ilustrirati na primjeru već navedenoga konvencionalnoga metaforičkoga iskaza *Pušilo mu se iz ušiju*. Radi se, naravno, o ostvaraju konceptualne metafore BIJES JE VRUĆA TEKUĆINA U ZATVORENOJ POSUDI, a dijelovi strukture prvoga ulaznoga prostora integrirani su u projekcijskom prostoru s dijelovima strukture drugoga ulaznoga prostora, budući da u prvome, konkretno, ne postoje uši, dok u drugome nema vruće pare, a ipak se oba navedena elementa nalaze u projekcijskom prostoru. Struktura projekcijskoga prostora predstavlja novinu u odnosu na oba

ulazna prostora i njihove strukturne okvire. Budući da u kreiranju projekcijskoga prostora sudjeluju strukturni okviri obaju ulaznih prostora, smatramo i kako je naziv *dvookvirna mreža* primjeren ekvivalent engleskomu nazivu *double-scope network*.

What happens here is that an angry person's head with the ears becomes the container in the source, and the smoke (steam) in the source will be seen as coming out of the ears (and not through the orifices of the container). This is a true conceptual fusion of certain elements of both source and target in the blend. The blend goes beyond simply instantiating existing frame roles in the source with participants in the target frame, as we saw was the case with single-scope networks (Kövecses 2006: 283-284).

Slika 5. Prikaz funkcioniranja dvookvirne mreže na primjeru *Pušilo mu se iz ušiju od bijesa*

Kao što smo već napomenuli, druga dva tipa mreža (jednookvirne i dvookvirne/višeokvirne mreže) mogu se promatrati i kao primjeri konceptualne metafore. Stoga ćemo ovdje pokušati odgovoriti na pitanje koje smo istaknuli kao ključno u samome uvodu: u slučajevima kada se određeni iskaz može analizirati i pomoću teorije konceptualne metafore i pomoću teorije konceptualne integracije, kojim se kriterijima voditi kada dajemo prednost jednoj od dviju ponuđenih teorija?

3. Konceptualna integracija i konceptualna metafora: kognitivni proces spoznavanja i prepoznavanja

Vratimo se na trenutak slici 1 u prvome dijelu teksta. Ta slika prikazuje temeljni model konceptualne integracije kako ga vide Fauconnier i Turner (2002). On se sastoji od dvaju ulaznih prostora, generičkoga i projekcijskoga prostora. Međutim na njoj je i jedan detalj koji, držimo, može dovesti do zabune, tj. navesti istraživače koji se u svojim radovima koriste tim modelom na prejednostavne zaključke. Naime na slici 1 prikazane su i izravne poveznice koje prema načelu analogije spajaju elemente dvaju ulaznih prostora. Držimo da upravo to izravno povezivanje dvaju ulaznih prostora navodi zastupnike teorije konceptualne integracije na neprecizan i pomalo površan zaključak da je konceptualna metafora tek podvrsta konceptualne integracije. Smatramo da je upravo u naravi povezanosti dvaju ulaznih prostora, odnosno izvorne i ciljne domene, ključna razlika između dviju teorija. Dok je veza između ulaznih prostora u mreži konceptualne integracije neizravna, tj. ostvaruje se tek uspostavom generičkoga prostora koji ovjerava sličnosti elemenata dvaju ulaznih prostora, sastavnice izvorne i ciljne domene konceptualne metafore povezane su izravno, tj. sličnost njihovih elemenata otprije je poznata i sama je po sebi razumljiva. Tu sličnost ne treba dodatno ovjeravati i stoga nije potrebno uspostavljati generički prostor koji bi služio istoj svrsi. Stoga možemo zaključiti kako proces konceptualne integracije vodi prema *spoznavanju dotad nepoznatih odnosa* kroz dinamičnu interakciju ulaznih prostora, generičkoga i projekcijskoga prostora. Za razliku od toga, konceptualna metafora konvencionalan je mentalni alat koji služi i kao svojevrsna prečica u komunikaciji: ona vodi prema *prepoznavanju otprije poznatih odnosa* između domene izvora i cilja putem nekoga konvencionaliziranoga metaforičkoga iskaza. Ako stvari promatramo na taj način, možemo lakše odgovoriti na pitanje koje smo istaknuli ranije – kojoj teoriji dati prednost u slučajevima kada na određeni iskaz možemo primijeniti obje?

Držimo da odgovor na navedeno pitanje leži u odnosu jezika i kulture, odnosno u činjenici da je konceptualna metafora kao fenomen neodvojiva od kulturološkoga konteksta u kojemu se komunikacija odvija; ona je dio kolektivnoga (nesvjesnoga) iskustva čitave zajednice. Nasuprot tomu, procesom konceptualne integracije uspostavljaju se novi odnosi „na licu mjesta“, te je on u tom smislu neovisan o kulturnom kontekstu. Međutim smatramo da između tih dvaju kognitivnih procesa postoji vrlo čvrsta i logična veza.

Krećući od logične pretpostavke da nijedna konceptualna metafora nije nastala „ni iz čega“, tj. da nijedan nama poznat metaforički odnos nikada nije bio unaprijed zadan i kao takav spreman za široku uporabu, već ga je trebalo postupno uspostaviti kroz komunikaciju unutar određene kulturne zajednice, držimo

opravdanim smatrati kako je u korijenima svake konceptualne metafore zapravo mreža konceptualne integracije koja je postigla visoku komunikacijsku frekvenciju i pokazala se primjenjivom na neku svakodnevnu pojavu u ljudskom iskustvu. Da se slikovito izrazimo, držimo da je svaka konceptualna metafora, kao dvodomenski model s izravnim poveznicama između izvorne i ciljne domene, nastala (u kontekstu određene kulture!) kroz proces „okamenjivanja“ veza između ulaznih prostora konceptualne integracije (i samim time nestanka generičkoga prostora), a sadržaj projekcijskoga prostora pretvorio se stabilizacijom na planu izraza u opće komunikacijsko dobro, tj. u konvencionalni metaforički izraz u čijoj pozadini stoji konceptualna metafora.

Vratimo se još jednom na primjer *Pušilo mu se iz ušiju od bijesa*. Taj konvencionalni metaforički izraz počiva na konceptualnoj metafori BIJES JE VRUĆINA, odnosno na podmetafori BIJES JE VRUĆA TEKUĆINA U ZATVORENOJ POSUDI. Navedena metafora široko je rasprostranjena u velikom broju svjetskih jezika, vjerojatno zbog jednostavne činjenice da scenariji izvorne i ciljne domene (vruće tekućine u posudi i osjećaja bijesa) predstavljaju dio svakodnevnoga ljudskog iskustva širom svijeta. Međutim možemo si postaviti i sljedeće pitanje, koje pomalo zadire u domenu antropologije: kakva je bila situacija prije nego što je ljudski rod započeo s kuhanjem hrane u zatvorenim posudama? Na to pitanje možemo ponuditi samo hipotetski odgovor: vjerojatno se i tada o bijesu kao apstraktnijem fenomenu razmišljalo u terminima koji su bliži svakodnevnom ljudskom iskustvu, odnosno konceptualno su lakše dostupni. No koji su to termini bili, možemo samo nagađati. Kad su potom vatra i kuhanje u zatvorenim posudama postali nezaobilazan dio ljudske svakodnevice, te se po prvi put u komunikaciji pojavio iskaz tipa *Pušilo mu se iz ušiju od bijesa*, njegova interpretacija zahtijevala je zasigurno veći mentalni napor nego što je to slučaj danas, i to zbog jednostavne činjenice da metafora BIJES JE VRUĆA TEKUĆINA U ZATVORENOJ POSUDI još nije postojala u kulturnome kontekstu unutar kojega se takva komunikacija odvijala. Interpretacija toga iskaza, kao i drugih iskaza koji su danas zasnovani na istoj konceptualnoj metafori, zahtijevala je sasvim sigurno u svojim začecima uspostavu mreže konceptualne integracije s dvama ulaznim prostorima, generičkim prostorom koji je ovjeravao njihove sličnosti i projekcijskim prostorom u kojemu je iskaz mogao biti na pravi način interpretiran. Možemo nadalje pretpostaviti da su članovi jezičnih zajednica ubrzo uvidjeli korisnost i plodnost takve konceptualizacije bijesa (budući da, ponovimo, ulazne prostore čine univerzalni scenariji koji čine dio svakodnevnoga ljudskog iskustva), te su se navedeni iskazi na planu izraza postupno konvencionalizirali, a njihova su se značenja stabilizirala, tj. zadobili su u pojedinim jezicima status jedinica u značenju koje tom terminu pripisuje R. Langacker,⁶ što možemo zahvaliti upra-

⁶ *unit* – A cognitive structure mastered by a speaker to the point that it can be employed in largely automatic fashion, without requiring attention to its individual parts or their arrange-

vo procesu koji smo slikovito nazvali „okamenjivanjem“ poveznica između ulaznih prostora. Zbog toga je generički prostor postao suvišan, a sadržaj projekcijskoga prostora pretvorio se u visokofrekventan metaforički iskaz ostvaren uvijek istim (konvencionalnim) leksičkim sredstvima. Ulazni prostori 1 i 2 postaju tako, djelovanjem zajedničkih potreba i sličnih shvaćanja pripadnika određene kulture, kao i učestalom uporabom istih iskaza, domene izvora i cilja konceptualne metafore. Stoga možemo reći kako je svaka konceptualna metafora krajnji rezultat visokofrekventne uspostave iste mreže konceptualne integracije, no upravo u tom svjetlu postaje jasno kako se metaforu ne može promatrati kao jedan tip konceptualne integracije, već ju je nužno proučavati u širem kulturološkom kontekstu, kao fenomen kolektivne podsvijesti i komunikacijsku prečicu, što proces konceptualne integracije nikako ne može biti.

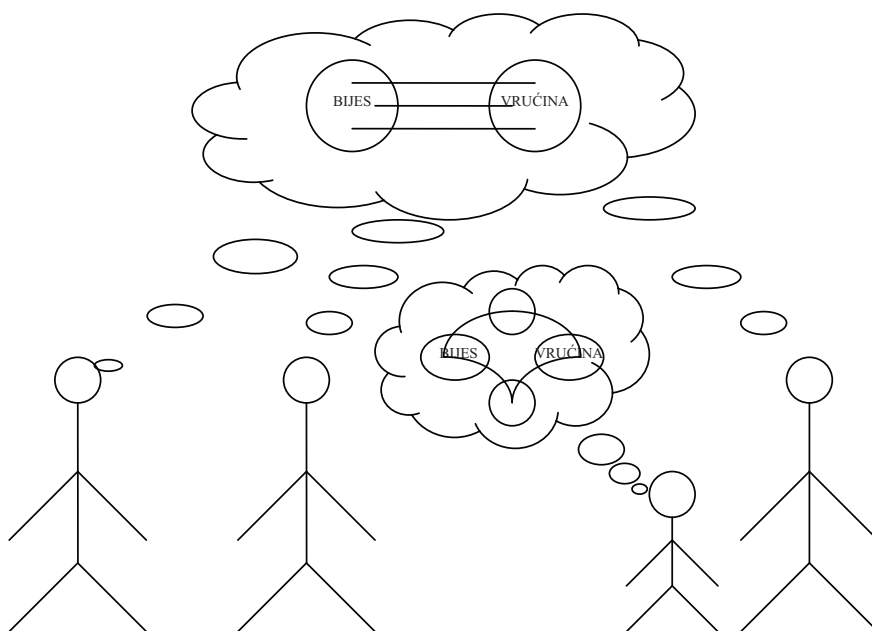
Situacija je slična i s već opisanom konceptualnom metaforom IZBORI SU UTRKA, a moguća je i analogija s nekim drugim primjerima. Tako primjerice iskazuje *Život mu je podijelio loše karte* ili *Njihov je susret bio dobitna kombinacija* pripadnik kulture u kojoj su kockanje i igre na sreću sa svim svojim sastavnim elementima poznati i široko rasprostranjeni fenomeni ispravno interpretira bez ikakvoga mentalnoga napora, dok će pripadnik kulture u kojoj kockanje nije rasprostranjeno i poznato u interpretaciju morati uložiti veći mentalni napor, tj. uspostaviti će najprije model konceptualne integracije budući da se u okvirima svoje kulture dosad nije susretao sa sličnim iskazima, odnosno u kolektivnoj svijesti njegove zajednice nisu postojale čvrste poveznice između domene kockanja/igara na sreću i domene življenja.

Zanimljivi su i primjeri nekih supkultura, kao što je primjerice ona depresivnih ljudi, koji se o svome psihičkom stanju često izražavaju u terminima zatvorenog prostora kakav je primjerice kavez. Nedvojbeno je da se u toj supkulturi radi o konceptualnoj metafori DEPRESIJA JE ZATVOREN PROSTOR koja omogućuje ispravnu interpretaciju iskaza kao što su *Pomozite mi da izađem*, *Zatočen sam*, *Ne mogu pronaći ključeve* i sl. Međutim osoba koja se u životu nije susretala s depresijom niti je razmišljala o tom stanju na spomenuti način morat će, barem pri prvom susretu s navedenim iskazima, u njihovu interpretaciju uložiti veći kognitivni napor, odnosno uspostaviti model konceptualne integracije i iskaz interpretirati pravilnim pokretanjem projekcijskoga prostora. Iz svega što je navedeno slijedi da odluka hoćemo li se u analizi određenoga primjera poslužiti teorijom konceptualne integracije ili teorijom konceptualne metafore ne smije biti utemeljena na subjektivnom stavu ili prethodnoj sklonosti istraživača bilo kojoj od ponuđenih teorija, već na dobrom poznavanju kulture, kolektivnoga i indivi-

ment. A unit is sufficiently well entrenched to be easily evoked as an integrated whole, that is, carried out more or less automatically once initiated (Langacker 1987: 494).

dualnoga iskustva i znanja govornika, kao i samoga uporabnoga konteksta u kojemu se proučavani iskaz pojavljuje, a navedenu je tezu vjerojatno moguće i empirijski dokazati mjerenjem aktivnosti mozga prilikom interpretacije iskaza, budući da je za interpretaciju utemeljenu na konceptualnoj integraciji zasigurno potrebno duže procesno vrijeme nego za automatiziranu interpretaciju konvencionalnoga metaforičkoga iskaza.

Slijedom navedenih argumenata možemo pretpostaviti i da u fazi usvajanja jezika (koje je odraz paralelnoga usvajanja znanja o svijetu) i sam proces usvajanja i interpretacije konvencionalnih metafora toga jezika započinje kao proces konceptualne integracije, da bi potom okamenjivanjem poveznica između ulaznih prostora taj dio modela postao dio individualnoga iskustva velikoga broja pripadnika određene kulturne zajednice, što vodi prema nastanku konceptualne metafore koja postaje svakodnevno prisutan fenomen i djelatni princip u jezičnom ponašanju većega broja pojedinaca (slika 6).

Slika 6: Spoznavanje kroz fazu konceptualne integracije kao preduvjet prepoznavanja u fazi konceptualne metafore

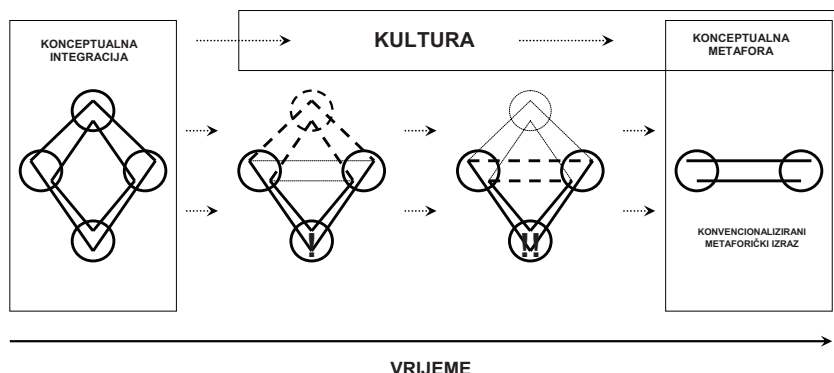
Ovakav stav polazi od činjenice da, kao i kod drugih jezičnih jedinica, do usvajanja konvencionalnih metafora dolazi kroz proces učenja u okviru određene

jezične (pa samim time i kulturne) zajednice. Budući da se dakle pojedinac ne rađa s gotovim i za uporabu spremnim konvencionalnim metaforičkim iskazima, već ih uči razumijevati i upotrebljavati učeći jezik, razumno se čini pretpostavka kako svakom konvencionalnom metaforičkom iskazu – kojemu u podlozi stoji određena konceptualna metafora – prethodi faza učenja kroz konceptualnu integraciju i uz veći kognitivni napor prilikom interpretacije. Ulazni prostori 1 i 2 temeljnoga modela konceptualne integracije u tom smislu odgovaraju domena izvora i cilja konceptualne metafore; funkcija generičkoga prostora u mreži konceptualne integracije odgovara funkciji izravnih poveznica između elemenata domene izvora i cilja, a projekcijski prostor, odnosno njegov sadržaj kao rezultat uspješne uspostave mreže konceptualne integracije, odgovara konvencionaliziranom leksičkom sadržaju metaforičkih izraza.

Na samome početku procesa učenja, dijete koje u komunikaciji s odraslima naiđe na određeni metaforički izraz mora za njegovu pravilnu interpretaciju uspostaviti mrežu konceptualne integracije. Tako možemo govoriti da je za odrasloga pripadnika kulturne zajednice koji je metaforički iskaz upotrijebio (i koji vlada konceptualnom metaforom u njegovoj pozadini) primjereno isti iskaz interpretirati pomoću dvodomenskoga modela konceptualne metafore. No dijete koje metaforom ne vlada (i još nije naučilo automatski interpretirati ili, preciznije, prepoznavati sadržaj iskaza koji se na toj metafori temelji) istovremeno uspostavlja model konceptualne integracije s dvama ulaznim prostorima, generičkim prostorom koji ovjerava njihove sličnosti i projekcijskim prostorom u kojemu se odvija interpretacija. Što češće dijete bude imalo priliku čuti isti konvencionalni metaforički iskaz i uspostaviti isti model konceptualne integracije, to će izravne veze između njegovih ulaznih prostora postajati čvršće i stalnije. To će dovesti do postupnoga slabljenja uloge generičkoga prostora kao poveznice dvaju ulaznih prostora, tj. do nastanka konceptualne metafore koja je po svojoj naravi jednostavnija, ali po svome nastanku kompleksnija od mreže konceptualne integracije. Iz navedenoga proizlazi i stav autora ovoga rada da su teorija konceptualne metafore i teorija konceptualne integracije potrebni i korisni modeli jezičnoga opisa, ali da svaka od njih jezične i kognitivne činjenice promatra s bitno drukčijega aspekta. Stoga ih zbog razlika u prirodi kognitivnih funkcija na koje su usmjerile svoje proučavanje, a koje smo u ovome poglavlju nazvali funkcijama spoznavanja novoga (CIT) i prepoznavanja otprije poznatoga (TCM), nije dobro površnim uvidom svoditi na zajedničke nazivnike.

4. Zaključak

Na samom ćemo kraju shematski prikazati odnos konceptualne integracije i konceptualne metafore kako ga vidimo u ovome radu.

Slika 6. Odnos mreže konceptualne integracije i dvodomenskoga modela konceptualne metafore

Ukoliko pažljivo promotrimo gornju sliku, primijetit ćemo da pojednostavljeni prikaz mreže konceptualne integracije s njezine lijeve strane sadrži jednu bitnu razliku u odnosu na onaj Fauconniera i Turnera (2002) na slici 1. U gornjem prikazu naime nema izravnih poveznica između dvaju ulaznih prostora, budući da autori ovoga rada smatraju kako su one karakteristične isključivo za konceptualnu metaforu, a u mreži konceptualne integracije njihovu ulogu ima generički prostor koji nastaje u trenutku interpretacije iskaza budući da ulazni prostori nisu otprije povezani u svijesti govornika, za razliku od domene izvora i cilja konceptualne metafore. U gornjem dijelu prikaza također vidimo i kako učestalom uspostavljanjem istih odnosa između ulaznih prostora u mreži konceptualne integracije generički prostor postupno blijedi, tj. kako se njegova uloga gubi, da bi ju postupno preuzele izravne poveznice koje su specifične za dvodomenski model konceptualne metafore. One na gornjem prikazu u svijesti pripadnika određene kulture tijekom učenja jačaju iz faze u fazu, da bi na kraju postale „okamenjene“, što je prikazano punim masnim linijama. Sadržaj projekcijskoga prostora također u gornjem prikazu prolazi kroz proces „okamenjivanja“. On u fazi čiste konceptualne integracije predstavlja novu dinamičnu strukturu koja nastaje pravilnim povezivanjem dvaju ulaznih prostora, dok uskličnici unutar projekcijskih prostora u drugoj i trećoj fazi prikazanoga procesa sugeriraju da ponovno uspostavljanje identičnih odnosa za rezultat sve više ima „prepoznavanje staroga“, a sve manje „spoznavanje novoga“. Na kraju sadržaj projekcijskoga prostora biva ostvaren konvencionalnim leksičkim sredstvima i kao takav predstavlja konvencionalni metaforički iskaz kojemu možemo pripisati status jedinice prema R. Langackeru (1987). Za interpretaciju takvoga iskaza više nam nije potreban proces konceptualne integracije, budući da njegovo razumijevanje počiva na stal-

nim i izravnim vezama koje u svijesti govornika postoje između nekadašnjih ulaznih prostora, a sada izvorne i ciljne domene konceptualne metafore. Ukoliko odnose postavimo na taj način, jasnija nam postaje potreba za objema teorijama kao bitno različitim metodama opisa, ali i njihova povezanost te međusobna uvjetovanost. Pokazuje se da one ne predstavljaju dvije međusobno isključive metode opisa, već krajnje točke istoga kontinuuma u procesu stabilizacije značenja kroz učestalu uporabu.

Literatura

- Belaj, Branimir, Goran Tanacković Faletar (2006). Protučinjenične uvjetne rečenice, mentalni prostori i metonimija u kontekstu teorije konceptualne integracije. *Suvremena lingvistika* 62.2: 151–181.
- Fauconnier, Gilles, Mark Turner (1996). Blending as a central process of grammar. Goldberg, Adele E. ed. *Conceptual Structure, Discourse and Grammar*. Stanford: CSLI, 113–130.
- Fauconnier, Gilles, Mark Turner (1998). Conceptual integration networks. *Cognitive Science* 22.2: 133–187.
- Fauconnier, Gilles, Mark Turner (1999). Metonymy and conceptual integration. Panther, Klaus-Uwe, Günter Radden, ed. *Metonymy in Language and Thought*. Amsterdam - Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 77–91.
- Fauconnier, Gilles, Mark Turner (2002). *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books.
- Kövecses, Zoltán.(1986). *Metaphors of Anger, Pride, and Love: A Lexical Approach to the Study of Concepts*. Amsterdam - Philadelphia: Benjamins.
- Kövecses, Zoltán (2005). *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kövecses, Zoltán (2006). *Language, Mind, and Culture: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Lakoff, George, Mark Johnson (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago – London: The University of Chicago Press.
- Lakoff, George, Zoltán Kövecses (1987). The cognitive model of anger inherent in American English. Holland, Dorothy, Naom Quinn, eds., *Cultural models in language and thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 195-221.
- Lakoff, George. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald W. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. 1: *Theoretical Prerequisites*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Turner, Mark, Gilles Fauconnier (1995). Conceptual integration and formal expression. *Metaphor and Symbolic Activity* 10.3: 183–203.
- Turner, Mark, Gilles Fauconnier (2000). Metaphor, metonymy, and binding. Barcelona, Antonio, ed. *Metaphor and Metonymy at the Crossroads*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 133–149.

Adrese autora:

Goran Tanacković Faletar

Katedra za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Odsjek za hrvatski jezik i književnost
Filozofski fakultet
L. Jägera 9
Osijek
gorantanackovic@yahoo.com

Darko Matovac

Kaibachstrasse 29
72770 Reutlingen
Baden-Württemberg
Deutschland
darko.matovac@gmail.com

**TCM AND CIT –
TWO OPPOSING THEORIES OR THE ENDPOINTS OF THE SAME PROCESS?**

This article examines and deals with relations between the two theories that were created within the framework of cognitive linguistics – theory of conceptual metaphor (TCM) and the conceptual integration theory (CIT). The answer that is tried to be comprehended here is whether these two theories are two opposed and conflicting approaches to language and cognitive phenomena or two mutually conditioned theories. If it appears that it would be better to speak of two mutually conditioned theories, i.e. the two faces of the same conceptual reality, this article will consider at the same time the nature of that relationship, as well as it will try to determine conditions under which one of these theories, in relation to the other, can be considered for more desirable and appropriate model of language description.

Key words: theory of conceptual metaphor; conceptual integration theory; language use; stabilization of meaning; conventional metaphoric expressions.